

HARMADIK KORSZAK.

A nemzeti fejedelmek kormánylata.

1541—1699.

16. §. Néhány előleges szó.

János királynak elhunytá után, a még ettől megbizott Verböczy István és Eszéky János megindultak Konstantinápoly felé, hogy az ide szánt ajándékokat kézbesítsék, s néhai urok gyermekét, János Zsigmondot Szolimán kegyelmébe annál is inkább hathatósan ajánlják, mivelhogy Ferdinánd, a békeszerződésre támaszkodva, Izabellát ennek megtartására kényszeríteni kezdte. Épen Budának ostromoltatása alatt érkezett meg a szorgalmazott török segély, mely Ferdinánd harcosait elűzván s csellel a várba lopakodván, ezt magáévá tette. Szolimán itt úgy intézkedett, hogy Izabella vegye hatalmába maga és szülőtte számára Erdélyt és Magyarhonnak a Tiszántúl eső részét, Budát pedig, melynek erős védelemre van szüksége, ő tartandja addiglan kezében, míg a csecsemő fölnövekedik. S a határozat csakhamar foganatosított is; az özvegy királyné fiával, Martinuzzi Györggyel gyermeke gyámjával, és Petrovics Péterrel a Zápolya-ház rokonával, 1541-ben előbb Lippara, majd azután Erdélybe költözvén Gyula-Fehérvárra. Ez időtől Erdély, Magyarországtól különválva, mint fejedelemség, tulajdon nemzeti fejedelmei által 1699-ig függetlenül igazgattott.

A nemzeti fejedelmek.

17. §. Zápolya János Zsigmond. 1541—1571.

János Zsigmond, kit atyja temetése után ennek hívei a Rákoson magyar királynak kiáltottak, 1541-ben hozatott Erdélybe, s itt anyja és gyámja gondjai alatt neveltetett. De alig telepedett meg vele a szomorú anya, ez már is keserűen tapasztalta, mint mellőzi őt Martinuzzi, valamint Petrovicsot és az 1542-ben Tordára összehívott gyűlésen a három nemzet jelölteiből alkotott kormánytanácsot, s mint kezd az, egyedül-ország-lóként, mindenre nézve saját feje szerént intézkedni. E jelenség érzékenyen bántotta az illetőket s különösen Izabellát, a ki e miatt, és hogy a sokszinű ember titokban Ferdinánd részére dolgozik, Martinuzzival meg hasonlott, és sorsáról a törököt értesítette.

Ezalatt Péter moldvai vajda 1543-ban a bodzai szoroson Erdélybe tört, s Beszterczét és vidékét kifosztván, miután a kegyetlen dulakodást megelégelte, zsákmánynyal terheltén fészkébe visszatakarodott. Az inséget sulyosbította ez időtájt a két izbeni sáskajárás és kemény földrengés is.

Mit Izabella ellen Martinuzzi tervbe vett, hogy t. i. Ferdinánd hatalmába keríti Erdélyt: azt férfias kitarással annál könnyebben eszközölte 1551-ben, mert Kasztaldóban, Ferdinánd hadvezérében nyomatos gyámolítóra lelt. A kölcsönös egyezkedés e föltétek alatt jött létre a kolosvári országos gyűlésen: 1. Izabella Erdélyt a koronával és egyéb királyi jelvényekkel együtt Ferdinándnak adja át; 2. Ferdinánd a maga részéről viszontag reá ruházza az opoli és ratibori herczegség birtoklását,

s egyszersmint 100 ezer darab aranyat fizet; 3. János Zsigmond fölnövekedvén, Ferdinánd legifjabb leányát nyerendi nőül. Ez alkukötés megtartására mindkét fél esküvel kötelezván magát, Izabella gyermekével kivonult Erdélyből. Mondják, hogy útjában, Zilahon túl egy bércz tetején nevét a hársra metszette, melynek árnyékában még egy pillanatot vetett Erdélyre, s neve mellé e betűket véste a kéregbe: S. F. V. azaz: Sic Fata Volunt, vagyis: A sors így akarja!

De sem Ferdinánd-, sem Martinuzzinak a fölötti örömük, hogy czélt értek, nem volt tartós. Ezé nem, mert Kasztaldó őt, a már bibornokká nevezettet, 1551-beu Al-Vinczen orozva megölette; azé meg, mert a tettét megbánó s új sorsával elégedetlen Izabellát, nehogy a törökkel szakadásig vigyék a dolgot, 1556-ban, fiával együtt, az erdélyiek visszahívták.

Izabella nem sokára azonkívül, hogy háladatossága jeleül a szultánnak 10 ezer darab arannyal kedveskedett, mely összeg ezentúl a török számára évenként leolvasandó adóvá vált, még azáltal is sokat tett népszerűsége elvesztésére, hogy Erdély nagyai közül néhányat titkon kivégeztetett. Ez időtől aztán egyre sorvadott az anynyiféleképen hányatott hölgy, mígnem 1559-ben szenvedéseinek az őt megszanó halál véget vetett. Teteme Gyula-Fehérvárott temettetett el.

János Zsigmond, anyja halála után magyar királyi czímet vevén föl, 12 személyből alakult kormánytanácssal igazgatta Erdélyt. Hanem, mivel Ferdinánd a királyi czímmel való feszengetést igen rossz szemmel nézte az ifju fejedelemben, s hogy ezzel fölhogyna, haszontalanul kérte őt: mind ezen, mind egyéb okok is újra kigyújták köztök a háboru tüzét; mely még javában lobbogott, mikor 1562-ben a Balassa Menyhért által felbujtott székely köznép, a törvénytelen és túlszigázott adó miatt, fegyvert ragadott s János Zsigmond ellen síkra kelt.

E zendülés után, melyet Radák László nyomott el, változó szerencsével még mind dühöngött a villongás János Zsigmond és Ferdinánd között, s tartama alatt ez utóbbi 1564-ben boldogabb létre is szenderült.

Az ellenségeskedéseknek közepette a hitújítás is folytonosan nagyobb és nagyobb terjedelmet nyert úgyanynyira, hogy míg a katolika egyház kebeléből kiszakadt szász nemzet csaknem egészben az ágostai vallást ölelte föl, azalatt ugyanonnét a magyarok és székelyek közül többen a helvét, s mások valamivel utóbb az unitária vallásra tértek át. S ekként miután emez új vallásfelekezetek szabad gyakorlata országgyűlésileg kimondatott, Erdélynek három kiváltságos nemzete és négy törvényesen bevett vallása volt.

Ferdinánd utóda Miksa, mint magyar király, még hét évig harczolt János Zsigmonddal, mikorra vele 1571-ben következő föltételek alatt nagy bajjal kiegyezkedhetett: 1. János Zsigmond nem él királyi czímmel, de Miksa által fönséges fejedelemnek neveztetik. 2. Erdélyt mind ő, mind törvényes fiörökösei teljhatalommal bírják, s azonfölül, mint Magyarország részeinek ura, Bihar, Közép-Szolnokot, Krasznát és Mármarost a sóáknákkal és Huszttal egyetemben. 3. Ha János Zsigmond vagy utódai török túlsúly által Erdélyből kizavartatnak, pótlékul az opoli herczegséget nyerik Sziléziában. 4. Miksa unokahugai közül hitvest szerez János Zsigmondnak, s ha ez mégis fiörökös nélkül találna kimulni, akkor az erdélyiek szabadon választanak magoknak fejedelmet, ki vajda s a magyar részek királyi helytartója címet visel, s ő és a rendek főbbjei a magyar király hűségére megesküsznek, de az eskütokban tartatik a török előtt *).

A béke ily módoni helyreálltával, melynek azonban, nehogy Szelimnek, a török császárnak tudomására

*) Szalay. U. o. IV. kötet. 357—8 ll.

jusson, a lehetőségig takargattatnia kelle, János Zsigmond, a nyavalyatörésben szenvedő és folyvást tivornyázó fejedelem, szerfölött boszankodván a miatt, hogy Miksa sógorának, Albert bajor herczegnek leányai kezét elutasíták; majd megint, hogy a történekről tudomást szerzett Szelim haragjában ellene haddal fenyegetőzik: egy újabb kórság-roham következtében még ugyanazon év márczius 14-kén meghalázott, s a sokáig virágzó Zápolya-nemzetséget magával a sírba vitte. Teste Gyula-Fehérvárott temettetett el.

18. §. A négy somlyai Báthory.

Báthory István.

1571—1576.

János Zsigmondot a fejedelmi székben somlyai Báthory István követte, kit a Gyula-Fehérvárba sereglett országnagyok 1571-ben üdvözöltek fejedelmöknek, s kit ilyenül a magyar király és török császár is elismertek. Azonban mindjárt fejedelemsége kezdetén összetűzött vele Békesy Gáspár, a ki sehogy sem tudta Báthorynak megbocsátani, hogy őt, a fejedelemség után sovárgót, háttérbe szorította. A feszült viszony végre egészen elmérgesedett, s Békesy elég vakmerő volt törvényes ura ellen lázadást szítani. E galád tény 1573-ban Báthoryt fegyverhez nyulni kényszerítvén, Békesyt oly hősileg ostromoltatta Fogaras várában, a hová ez kincseivel együtt rejtőzött, hogy a szorongatott utóljára is csak szökés által menekedhetett sorsa elől, s Miksához illanván, ennek védelme alá vonta magát.

Az izgalom elcsendesültével Békesyt a medgyesi országgyűlés mind e, mind azon aljas cselekedete miatt, hogy a török császárnak kettős adót s a nagyvezírnék 50 ezer aranyat ajánlott, ha őt Erdély fejedelmének te-

szik, — haza ellenségének bélyegezte és javait elko-
bozta, azokat pedig, a kik ezentúl is közlekedésben ma-
radnak az árulóval, halállal fenyegette.

S ki hinnél? e kemény tilalom daczára is akad-
tak többen, kik szakadatlanul unszolták a távolban levőt,
hogy újra szerencsét kísértsen, A biztatás hatott a ma-
gasra vágyó emberre, és Békesy jelentős számú lovas-
sággal 1575-ben meg-meg Erdélybe jött. Jóllehet pedig
a szabadítékai megerősítését tőle remélő székelyek is
ugyancsak szaporíták zászlóaljait, mégis mivel tétová-
zása által Báthornak időt engedett, hogy ez magát a
budai, lippai és temesvári basák segédhadaival szintén
megerősítse: a véres csatát Szent-Pálnál elvesztette,
és a vallott kudarczczal előbb Bethlenbe s innét Szath-
márra menekedett. Ámde a mit ő ekként személyére
nézve ismét kikerült, az irtózatos bünhesztés annál sulyo-
sabbban nehezedett most a pártütő székelyekre, kik kö-
zül némelyek fölakasztattak, mások fejöket vagy egyéb
tagjaikat vesztették el intő tanulságul, hogy a székelyek
veszendőbe ment szabadalmaikat nem lázadás, hanem
hű engedelmség által fogják visszanyerhetni.

Mikor Henrik a lengyel rendek által a királyi
széktől elejtettnek nyilvánított: ezek Báthoryt válasz-
tották királyukul a krakói országgyűlésen. Ez okból,
föntartva magának az Erdély fölötti főhatalmat s a köz-
jövendelmek egy részét, és az erdélyiektől utódává fogad-
tatván Kristóf testvérét, eddig nagy-váradai főkapi-
tányt: 1576-ban bucsút vőn Erdélytől, s Krakóban
Lengyelország királyává koronáztatott. Báthornak a ha-
talmas lengyel királyi székbe történt beültetésével, hon-
nét 10 évig dicsőségteljesen intézte Lengyelhon közü-
gyeit, egész Erdély megtiszteltetve látta magát a lengye-
lektől.

Báthory Kristóf,

1576—1581.

Báthory Kristóf, kit Erdély rendei 1576-ban a medgyesi országgyűlésen oly kikötéssel fogadtak fejedelmöknek, hogy mindenben István tanácsán járjon, mind az országot, mind a részeket bölcs mérséklettel kormányozta. Alatta jelent meg Erdélyben az első jezsuita, Leleszi János, kit Zsigmond fiának nevelésével bizott meg, és a kit csakhamar több szerzetestárs is követett. Ezeket Kristóf, bármint ellenzé is ezt az ország-nagyok egy része, 1579-ben Kolos-Monostorra telepítette s tisztökké különösen az ifjuság nevelését és tanítását tűzte. De nem sokára azután, hogy István testvére a moszkvai nagyfejedelemmel tusakodott s annak ügyét 1580-ban derekas segédhaddal támogatta, — előérezvén halálát, Kolosvárbá gyűjté az országos rendeket, s a midőn itt 1581-ben Zsigmond fiát utódaul elválasztatta, még ugyanezen évben megszűnt élni. Teste Gyula-Fehérvárott tétetett örök nyugalomra.

Báthory Zsigmond.

1581—1599.

Báthory Zsigmond csak kilencz éves gyermek volt, mikor az atyja halála következtében megüresedett fejedelmi széket 1581-ben elfoglalta. Nevében tehát gyámjai, Csáky Dénes s anyai nagybátyja Bocskay István, és velök még 12 tanácsos vezették a kormányt; később pedig, Istvánnak a lengyel királynak rendeletéből, 1583-ban akként módosított ez intézkedés, hogy a fönmondott férfiak helyett Kendi Sándor, Zsombory László és Kovacsóczy Farkas járjanak el az országglásban. De mivel ezeket is magános hasznaik hajhászataival kezdék gyanusítani: a három nemzet egyesített

kérelmére, István a többfejű közigazgatást eltörölvén, 1585-ben Géczy Jánost, nagy-váradai főkapitányt nevezte Erdély kormányzójává, a ki míg a gyermek-fejedelem körül mi teendőt sem mulasztott el, hogy őt vallásossá és jelessé képeztesse: azalatt az országot is, ügyesen vezetvén a kormánygyeplőt, minden érzékenyebb bajtól megóvta.

Hogy mily nagy volt még ez időben is István lengyel királynak hatalma Erdély fölött, azt mind az ő jóváhagyásával ide e tájban behozott Gergely-féle nap-tár, mind a szász nemzetnek általa megerősített s ilyeneknek mindenkitől elismert kiváltságai, mind végre a fejedelemség után kapkodó Markházy Pál cselszövényeinek meghiusítása, világosan bizonyítják.

A jóllét- és boldogság-mosolyt, mely Zsigmond fejedelemnek gyámkezek alatti létszakában a lakosság arcán tükröződött — mikor t. i. 5 véka tisztabuza alig kelt egy magyar forinton, s 90 veder bort is lehetett két ilyen forinton venni, — az 1586-ki éhség és pusztító dögvész annál fanyarabbá torzította, minél szomoruban tapasztaltatott, hogy a halottak befogadására már szintén szükek a temetők. A halálozás különösen az ifjak és csecsemők között volt szembeötlő.

Letévén Géczy 1588-ban a kormányzói nehéz tisztet, a 16 éves Zsigmond még ugyanazon évben a medgyesi hongyülésen teljeskorunak nyilvánítatott és az alkotmányra föleskettetett. Mint önálló fejedelem tüstént oda irányzá törekvését, hogy, mint keresztény, állhatatosan tartózkodjék a pogány törökkel való viszonytól, s inkább Rudolf magyar királyhoz közeledjék; mi anynyira ingerlé az országos rendeket, hogy ezek egy része őt, az 1594-ben Tordán megnyilt gyűlésökben, fejedelmi méltóságától megfosztani, s a körülményekhez képest vagy száműzni vagy megölni hajlandónak mutatkozott. Zsigmond, ki minderről értesült, a fürgeteg elől Kővárba vonult, s az országgyűlést Kolosvárbá tétette át, a hová

aztán a pártján álló többség küldöttei által ő maga is ünnepélyesen bekisértetett. Itt a nélkül, hogy szándékát palástolná, nyíltan bevallotta, miszerént másíthatlan akarata a törökkeli szövetséget végképen fölbontani; s szavai ellen egyetlen hang sem emelkedett. Másnap magához kérte az urakat, és közölök tizenhárom főbbet letartóztatott; majd azután néhány nappal később, kit kötéllel vagy pallossal kivégeztetett, kit meg száműzetett, és javaikat lefoglaltatta.

A vérnapok leteltével Zsigmond egy követséget indított Rudolf magyar királyhoz, mely Bocskay István vezérlete alatt a szövetségkötésben eljárjon. Az 1595-ben létre hozott szerződés lényegesb pontjai ezek: 1. Zsigmond örökös fejedelme legyen Erdélynek és a részeknek a magyar korona felsőbbsege alatt. 2. Ha Zsigmond fiörökös nélkül találna kimulni, vagy fimagvának kihalása esetében, Erdély visszaszáll a magyar koronára, s mint a magyar birodalom kiegészítő része, erdélyi születésű vajdától kormányoztatik. 3. Ha a török túlsulya által Erdélyből kiforgattatik a fejedelem, illő eltartásáról, úgy híveinek sorsáról köteles a király s kötelesek utódai gondoskodni. És 4. Zsigmond az ausztriai-házból magának nőt kapjon. — A szerződési oklevelek kölcsönös kicserélése után Zsigmond eljegyezte Mária Krisztiánát, Károly stájer főherczeg leányát, s a nászt ugyanazon évben Gyula-Fehérvárott ritka pompával üllötték meg a fejedelmök örömeiben osztozó erdélyiek.

Ezalatt Szinán basa keményen szorongatván a moldvai és havasalföldi vajdákat, Zsigmondnak hűbéreseit, ez menyekzője után három héttel 40 ezernél számosabb sereggel, köztök 24 ezer székelylyel, sietett a töröcsvári szoroson védeczeinek oltalmára. A török föllött kivívott fényes győzelem egy volt a maga nemében. S különös mégis, hogy a közsékelység még sem örvendhetett soká annak, mely őt föllelkesíté, a táborba vivé s oly hősi vitézségre hangolá; mert szabadságlevelét,

melyet Zsigmondtól nyert vala, a hadjárat után Gyula-Fehérvárott tartott országgyűlés érvénytelennek nyilvánította.

Valamivel később a fejedelem, nem tudni, a bibornoki főveg utáni sovárgásból-e, minthogy egyházi pályára vágott; vagy azon lelki kórságból-e, mely a sok vérontás díjaul reá nehezedett; vagy végre abbeli félelméből-e, hogy a minapi megaláztatásért rajta a török iszonyú boszút álland: elég az, hogy Zsigmond néhány hű emberével 1596-ban Rudolphoz Prágába utazott, s azt a fejedelemség rögtöni átvételével megkínálta. Távollétében értesült a székelyek anyyniszor ismételt fölkeléséről. E hír őt hazájába kergeté, s itt kivégetvén a kézre keríthetett főbb czinkosokat, a zavarnak ideje-korán véget vetett. Majd meg Miksa főherczegnek, a törökkel viaskodó magyar hadak fővezérének vitt segélyt, ki Eger fölmentését és a törökök megtámadását tüzte ki czélul. Mező-Keresztesnél szerencsésen meg is nyílt a csata, de midőn a miéink, a megfutamított török tábor kincseire rohanva, fosztáshoz láttak, rútol föl bontott soraikat a visszaforduló ellenség még jobban összekuszálta, és őket a győzelemtől, mit pedig már magokénak néztek, elütötte. Zsigmond Tokajon át tért vissza országába, s Gyula-Fehérvárba gyűjtvén a rendeket, velök a folytatandó háboru érdekében huzamosan tanácskozott, a végzeményt Mihály oláhországi vajda is, ki szintén jelenvolt, aláírván.

Míg ezek így folytak, Zsigmondban ismét előállott a viszketeg, mely őt a fejedelemségtől megválásra szüntelen unszolta. 1597 elején tehát, nejét Kővárban hagyván hátra, újlag Prágába rándult, és itt Rudolfal úgy szerződött, hogy 1. Erdélyért nyerje birtokul Sziléziában az opoli és ratibori herczegségeket, s melléjük még 50 ezer tallérnyi évdíjt. 2. Ha papi életre lép, az évdíj helyét egyházi javadalmak pótolják, és Rudolf megszerzi neki a bibornoki kalapot. 3. Erdély azonnal

átadatik a királyi biztosoknak, mihelyt ezek a fejedelelemhez érkezendettek.

Ez egyezmény után alig három hónap mulva a királyi biztosok csakugyan megjöttek Erdélybe, és Zsigmond a Gyula-Fehérvárba összehívott gyűlés előtt letette méltóságát, a rendek pedig esküvel kötelezték le magokat Rudolf és örökösei irányában. Mindezek megtörténtével Zsigmond Sziléziába indult, és a kormányt, míg Miksa főherceg, ki e magas polczra kinézetett, megérkeznék, a Kővárból Gyula-Fehérvárba költözött fejedelemlenő, Mária Krisztierna vezette.

Mialatt Erdély főherceg-kormányzója után várakozott: Zsigmond új helyzetében nem csak elhibázott lépését látta be és bánta meg, hanem, a mit elég könnyelműen odahagyott, abba most vissza is kíváncszott. Érelte e gondolatát sok-sok őt fájdalommal eltöltő körülmény, jelesen: mert Opolban lakvárát romló-bomlófélben találta; mert évdíjának fizetése mindjárt kezdetben megakadt; mert az idegen földön nem vélte magát elég biztosságban; és a mi fő volt, mert a dühöngő török háború okozta szenvedései a segélytelen erdélyieknek egészen hozzáiglan elhatottak. Űgyesen ápolta e hangulatát Bocskay István is, kit nagy-váradí kapitányaságától Rudolf biztosai megfosztottak. Az enynyi okoktól élesztett gondolat tehát erőt vett végre Zsigmondon, a 26 éves ifju emberen, s még mielőtt Miksa magát mutatta volna: ő már 1598-ban Kolosvárott volt, nejjével kibékült, és Bocskay befolyása által a török ellen fölparancsolt s Szász-Sebesnél táborozó magyar, székely és szász hadakat magához hajlította. E hirtelen fordulatot követte a királyi biztosok őrizet alá helyezése, s a Tordára gyűjtött rendeknek Zsigmondot fejedelemökül üdvözlése.

A fejedelemségébe ekként visszaült Zsigmond még jól el sem bocsátá követeit, kik tettét Rudolf előtt mentegessék, és számára vagy az előbb kötött szerződést megújítsák, vagy, ha kell, módosítsák, és segélyt szor-

galmazzanak a török ellen: már meg-meg elkiváncozott Erdélyből. Ennekokáért Báthory Endrét, a 28 éves bibornokot és az ermelandi püspökség igazgatóját, Lengyelországból titkon magához kérte, s az 1599-ben Medgyesre hirdetett országgyűlésen őt utódaul választotta. A lelépett fejedelem a mellett, hogy magának 24 ezer aranyból álló évdíjt biztosított, föntartá egyszersmint viselt méltóságának címét is, s azonfölül még néhány erdélyi jószágot. Erre végképen elvált nejétől, és Lengyelországba távozott; hitvese pedig anyjához s ettől utóbb az apáczaszűzek halli zárdájába vonult.

Báthory Endre.
1599.

Báthory Endrének, mint már Erdély fejedelmének, első gondja volt Básta Györgyöt, Rudolfnak hadvezérét az erdélyi ügyek újabb fordulatáról tudósítani, s őt az ő békés szándékáról biztosítani. Míg itt ekképen intézkedék, s a szentszék közbevetésére Rudolfal kien-gesztelődött: addig az álnok Mihály, oláhországi vajda, bármint esküdt is, hogy kész inkább feleségének husával táplálkozni és fiának vérét szörbölni, hadait galádul Erdélybe vetette s magyar hadnagyai által a szabadságaik visszaállításával kecsegtetett székelyeket maga részére csábította. Endre épen Gyula-Fehérvárott gyűlésezett, mikor a vajda esküszegő merényletéről értesült. Késedelem nélkül termett tehát Szebennél, s e város és Schellenberg között megütközött a vajdával. Sokáig kétesnek mutatkozott a győzelem; de a mint Kornis Gáspár, az erdélyi hadak fővezére elfogatott, s Endrének lengyel zsoldosai a Mihályéihoz csatlakoztak: azonnal veszve volt annak részéről a tusa, és a bibornok megfutamodott. Midőn így Szent-Domonkos és Szent-Tamás között Csikszékben bolyongana, egy székelytől megöle-tett. A győztes Mihály diadalmi fénnyel Gyula-Fehér-

várba jövén, itt a fejedelmi lakban fogott szállást, és Endre levágott fejét testének többi részével együtt tisztességesen eltemetteté.

Mihály, az oláh vajda, Endre fölött kivívott győzelmét mindjárt sietett tudatni Rudolffal, s hű szolgálatát továbbra is följajnlotta neki, ha Erdélyt és a részeket teljes fejedelmi hatalommal birtokolhatja; ha a római birodalom hercegei közé soroltatik; ha neki Rudolf anynyi pénzsegélyt köt le, mennyin 20 ezer zsoldost tarthat szolgálatában; és ha a török erő által netalán birtokától megfosztatnék Rudolf Magyar- vagy Csehországban 100 ezer forintot jövedelmező uradalmat biztosít számára. Rudolf diadaláért Mihályt megdicsérte, s a helyett, hogy föltételeire válaszolna, ajánlá neki, hogy Erdély kormányzásában a királyi biztosokkal közösen járjon el. De midőn a követeléseihez ragaszkodó vajda erre nem hajolna: a tőle megalázott, kifosztott és szabadalmaitól elejtett erdélyi nemesség, Básta fegyvereseivel egyesülten, 1600-ban őt oly keményen megveré Miriszlónál, hogy maradékuda csak nagy ügygyel-bajjal menekedhetett Brassón át az oláh havasok mögé.

Erre Báthory Zsigmond is, üzetve a keblében égő boszútól, melyet Endre haláláért a vajdán venni akart, lengyel és erdélyi hadakkal Moldvába nyomult, s a serege töredékével vele ütközetbe ereszkedő Mihályt Szered vizénél legyőzte és Havasalföldből kiszorította.

A dolgok ily állása közben, mert Rudolf, noha az erdélyiek őt egyre szorgalmazták, még mind késett Miksát kormányzóul közéjük küldeni: azok Báthory Zsigmondot harmad izben is megtisztelék a fejedelemséggel, és Kolosvárott 1601-ben hódoltak neki.

Mindezek hallatára Rudolf Mihálylyal kiegyezkedett, és őt, mint királyi helytartót, Bástával öszhangzó működésre utalta Erdély visszaszerzésében. Innét lón,

hogy Zsigmond és fővezére Székely Mózes Goroszlónál megtörettek, minden hadszerök a szerencse kedvelteinek zsákmányul esett, és a fejedelem Moldvába huzódott. Kevéssel utóbb azután, minthogy Básta és Mihály özsze nem férhettek, emez Básta parancsára Tordán meggyilkoltatott. De Báthory Zsigmond is letünt innentúl a történelem szinteréről; mert jóllehet a török által Erdély fejedelmének ismertetett, s török, tatár, lengyel és oláh hadakkal Brassóig elő is haladt, de mivel Bástával fegyverszünetre lépett, és ezalatt Rudolf nem csak megbocsátott neki, hanem egyszersmint évenként 50 ezer aranyat is ígért, ha veszteg marad, a bűnbánónak: ez 1602-ben Csehországba költözködött, és itt 1613-ban nyugtalan életét bevégezte.

Básta, miután az országot rettenetesen kifosztotta s benne iszonyú vérengzést vitt végbe, seregének egy részét Szathmárra szállította; a min kapva kapván Székely Mózes, ki Básta elől a temesvári basához illant, török segéddel Karánsebest megvette, és innét 1603-ban Erdélybe sietett, a hol őt időközben fejedelemnek kiáltották, s Gyula-Fehérvárt, Kolosvárt, Beszterczét, Medgyest, Tordát, Enyedet és Szász-Sebest sebtében elfoglalta. De Serbán Radul havasalföldi vajdától, a ki pedig szövetségeseül ígérkezett, álnokul kijátszatván, mikor ezzel Brassónál fegyverre kelt, mind a csatát, mind életét elvesztette.

Ez ütközet Bástának ismét utat egyengetett Erdély visszahódítására, melynek kormánya most Básta elnöklete alatt 10 biztos kezeibe tétetett. Ámde Básta szívtelen zsarolásai s a külföldi biztosok túlságos szigora oda keseríték a már csaknem mindenökből kiforgatott erdélyieket, hogy ezek jobb sorsuk reményében Bocskay Istvánhoz, a fejedelemség után amúgy is sovárgóhoz fordultak, s őt a magas állomással bizodalmasan megkinálták és elfoglalására annál sürgetőbben kérék, minél bizonyosabbá lett előttök, hogy Básta a törökök

ellen működendő seregek fővezérévé neveztetvén, Erdélyből kihivatott,

* *

*

19. §. Bocskay István, Rákóczy Zsigmond és Báthory Gábor.

Bocskay István.
1605—1606.

Bocskay István, Báthory Zsigmond korában eme nagybefolyású férfiú, kit az utóbbi időkben néhány évig, mint tanácsosát az erdélyi ügyekben, Rudolf is maga mellett tartott, bármint ohajtá is az erdélyi fejedelemséget, és bármint simítgatá is erre esztendőök óta maga előtt az utat: okosan tartózkodott mégis az elhatározó lépéstől, hogy azt a maga számára erőszakolja, mindaddig, míg nem oda látta a körülményeket minden oldalról fejlődni, hogy a koczkát csakugyan elvetheté.

Ez meglevén, míg ő Magyarhonban Rudolf fegyvereseivel bajnokilag és sok előnnyel harczolt, azonban seregének egy részét Erdélybe szállítá s biztosai itt élénk rokonszenvvel találkozáván, 1605-ben a magyarok és székelyek őt fejedelmöknek megválasztották. De mivel bokros teendője miatt személyesen még meg nem jelenhetett, ideiglenes helytartójaul Gyulaffy Lászlót küldötte Erdélybe, kit azonban Ráczy György, Serbán Radul havasalföldi vajdának hadvezére, miután Rudolf biztosai föl hívására a szászok is ennek kezére dolgoztak, Ebesfalvánál legyőzött és minden hadiszeréből kifosztott.

Egészen más szint öltöttek az események, mihelyt Bocskay maga állott be Erdélybe. Ő ugyanis megvévén Segesvárt, Ráczy Györgynek főfegyverhelyét, és magát Ráczyt is foglyul ejtvén: a medgyesi közönséges gyűlésen mind a három nemzet képviselőitől egyértelműleg fejedelemnek üdvözöltetett, s neki, mint ilyennek, a hogy

a hitet letette, a rendek tiszteletteljesen hódoltak. Erre Rákóczy Zsigmondot Erdély kormányzójává rendelve, és Gyalut visszafoglalván, nem sokára Magyarhonba távozott. Itt a nagyvezír később Budára hívta őt, s azonkívül, hogy a fejedelmi méltóság jeleit neki ünnepélyesen átadta, még koronát is tett fejébe, és őt magyar királylyá avatta. Bocskay a koronát, mint ajándékot elfogadta ugyan, de magát magyar királynak soha nem nevezette, jóllehet, Erdélyen kívül, Magyarország felső része is a bányavárosokkal együtt egészen Pozsonyig őt uralta.

Minél elkeseredettebbé vált a magyaroknak Rudolffal való meghasonlása; és ez gyengesége érzetében minél inkább meggyőződött arról, hogy a zavaroknak erőhatalommal véget nem vethet: annál hajlandóbbnak mutatkozott most már a békére, melyet Mátyás főherczeg testvére és Illésházy István közbenjárására a fejedellemmel csakugyan meg is kötött e következő föltételek alatt: 1. Bocskay Erdélyt és Magyarországot nyolcz vármegyéjét birja a tokaji várral együtt; de fiörökös nélküli elhalása esetében Beregh, Ugocsa, Szathmár és Szabolcs megyék, úgyszintén Tokaj környékével, visszakérülnek a magyar koronához. 2. Bocskay az elfoglalt többi részeket Rudolfnak kiszolgáltatja. 3. A protestáns hitfelekezetűeknek szabad vallásgyakorlat engedtetik.

E szerződés után Bocskay, Erdély első evang.-református fejedelme, csakhamar megszűnt élni. Halálát vízkórság okozta, melyet Kátay Mihály korlátnok által kevertt méregből származtattak egykorú. Eltemettetett Gyula-Fehérvárott.

Rákóczy Zsigmond. 1607—1608.

Nem hajtvá az erdélyiek Bocskay tanácsára, illetőleg végakaratará, melylyel nekik Homonnay Bálintot

ajánlotta: február 8.-kán 1607-ben Rákóczy Zsigmondot, eddigi kormányzóját, tisztelék meg a fejedelmi méltósággal. Homonnay, ki már a töröktől is fejedelemnek ismertetett, épen utban volt Erdély felé, mikor a történekről értesült. Nehogy tehát honfi vér ontassék, jónak vélte a fejedelmi választottal akként egyezkedni, hogy Rákóczy engedje neki Bocskay kincseit, nevezetesen pedig a nagyvezír adta koronát, mely a boldogult végrendelete szerint utódára, volt szállandó.

A másik baj is, mit Bethlen Gábor izgatásai idéztek elő, azáltal lőn elosztatva, hogy a nyugtalan férfiú fogságra vettetett, de a honnét hamarjában megint szabadon bocsáttatott.

Rákóczy megerősíttetése Rudolf részéről már csak azért sem találkozott nehézséggel, mert ez bizton hitte, hogy az országból már anynyiszor s újabban Bocskay által is kitiltott jezsuiták meg-meg bebocsáttatnak; de a mi ellen a kolosvári országgyűlésen hatalmas tiltakozó szót emelt a rendek többsége.

Alig ült innentúl Rákóczy még mintegy 10 hónapig a fejedelmi székből, midőn márczius elején 1608-ban ő, a köszvényes öreg úr, jobbnak találva reá nézve a csendes és zajtalan házi nyugalmat a fényes bár, de anynyi meg anynyi nyughatatlansággal párosult fejedelmi méltóságnál, melyre úgy is akarata ellen emeltetett, és a melyet versenytársai ellenében nem is igen remélt sikerrel megvédeni, — sokak meglepetésére Kolosvárott letette tisztét, s Magyarhonba költözött, a hol is Fölső-Vadász nevű birtokában még ugyanazon évben jobb létre szenderült. Teste Szerencsen temettetett el. Három fiat hagyott maga után: Györgyöt, Zsigmondot és Pált.

Báthory Gábor.
1608—1613.

Somlyai Báthory Gábor, ki mellett Bethlen Gábor oly hévvel izgatott, és ki e tájban az ecsedi ág-

ról neki maradt magyarországi jószágán élte világát, még azon a napon fejedelmül választatott, melyen Rákóczy Zsigmond leköszönt.

A vitéz ugyan de erkölcstelen életű Báthorynak első gondja is mindjárt oda irányult, hogy magát mind a magyar király, mind a török császár által fejedelemnek ismertesse. S ohajtása ezek részéről teljesült is, de idebenn, garázda, viseletével, minden felekezetet eltolt magától. Mikor 1610-ben az ellene, mint a tisztas élet fitymálója és a római egyház üldözője ellen, szőtt összeesküvésnek nyomába jött: anynyira fölfortyant indulata, hogy nem csak a tetteseken hűtötte boszúját, hanem az újabb kitiltásuk daczára Erdélyben visszamaradt jezsuitákat is kiszalasztotta az országból, és a katolikus papságot törvényen kívül helyezettnek nyilvánította.

A katolikusoktól most a szászoknak esett, mint a kik önkényét türelmetlenül szenvedték, s a jobbágyi ragaszkodás dolgában iránta lanyhának mutatkoztak. Ezekkel neheztelését éreztetendő, Szebent földülta, és a városi tanácsot halálra ítélte, s csak tetemes váltságdíj mellett kegyelmezett meg neki.

Még ezt sem elégelte vérszomja; hanem megint Havasalföldre tört, melynek vajdája bizodalmas viszonyban állott a szászokkal, és Serbán Radult anynyira meglepte, hogy ez Moldvába kénytelenítettett előle menekedni. Három hónapig féktelenkedett Báthory az oláh földön, a mely időt Brassónak polgárai, élökön Weiss Albert birájokkal, oly ügyesen föl tudták használni lázadásuk szervezésére, hogy a visszatérő fejedelemmel életre halálra képesek voltak harcuba bocsátkozni, annál is inkább, mert Serbántól is segítettek, és mert az ellenökbe állított fejedelmi seregből is a könnyen megvesztegethetett hajdúkat pártjokra nyerték. Az ütközet a város kapuja előtt folyt le, s Báthoryn Serbán és a brassaiak fényes győzedelmet vettek.

Báthory vereségének hírére, és mert nem csupán a győzőktől hivatott föl, hanem a fejedelem üldözése elől kibujdosott erdélyi nagyoktól is ösztönöztetett: II. Mátyás megkísérlé 1611-ben a tartomány visszafoglalását, s intézkedett, hogy Forgács Zsigmond haladék nélkül Erdélybe nyomuljon. Ez Gyula-Fehérvárt be is vette, és a fejedelmet Szebenbe szorította; de midőn ennek török és tatár segédhadai megérkeztek s a királyi seregéből is a hajdúk hozzá szegődtek: Forgács csak életveszedelemmel verekedhetett vissza Magyarhonba. A haszontalan hadjárat után Mátyás és Báthory egymás között előbb fegyverszünetre s később békeségre léptek.

Ámde a szászoknak újra beállottak siralmas napjaik. Ezeken ugyanis Báthory, mind nyílt szövetségökért Serbán Radullal, mind titkos viszonyukért a bécsi udvarral, boszut veendő, elborította hadaival a Szászföldet, s míg őmaga irgalmatlanul dulakodott mindennütt, a merre járt-kelt, a közben Brassót a székelyek által erősen vívatta. S különös! e szívtelen vérmunka között is, daczára minapi győzelmének, egyre úgy érzé, hogy a fejedelmi szék, melyben ül, mind jobban és jobban ingadozik alatta. Ez aggodalmát hogy elenyésztesse, Géczy Endrét a török császárhoz indította, hogy ettől számára ismét segedelmet eszközöljön. A küldött 1612-ben meg is érkezett Konstantinápolyba, hanem a helyett, hogy a rábizottakban hiven eljárna, urát elárulta s önnönmaga fölemeltetésén fáradozott, mindenre fogadva, hogy, ha a szultán őt a fejedelmi méltóságra segíti, hátláját Jenő, Lippa és Nagy-Várad átadásával tanusítandja. S indítványa tetszéssel találkozott. Géczy visszajövet Brassót az ostrom alól fölmentette, és mint a szászok frigy társa, naponkint veszedelmesebbé vált a fejedelemre nézve. Ártott Báthorynak az is, sőt bukását épen sietette, hogy elég bárgyú volt Bethlen Gábort, eme főtámaszát, magától elidegeníteni, s a halálra keresettet oda kényszeríteni, hogy ez a temesvári basához mene-

kedjék előle. Ez erőszaka erőszakot keltett a versenytársul nézetben, és az üldözött Bethlen nem irtózott a törökkel szorosabb viszonyba ereszkedni, csakhogy Báthoryt, a zsarnokot, megbuktathassa; a mit ez megtudván, Bethlent a szebeni országgyűlésen hazaárulónak nyilvánítottatta.

Mindez azonban, valamint ama szerződés is, melyet Mátyás király biztosaival kötött, és a mely szerint Mátyás részéről ennek szükség esetére fegyveres segítség is biztosított, el nem terelheté Báthorytól a veszedelmet, melyet kényurkodásával maga keltett föl maga ellen. Mert 1613-ban Bethlent a török Erdély fejedelmévé nevezte, s hogy székét elfoglalhassa, őt segédhadakkal is ellátta.

A megszeppent Báthory most mindenképen azon volt, hogy először is személyes ellenségeinek számát apaszsa. Ez okból mind Géczyvel kibékült s őt lovasága vezérévé tette, mind a brassaiakkal, kiknek kiváltságait és jószágait visszaadta. Majd meg Mátyáshoz fordult, s tőle a szerződés értelmében támogatást kért, és nyert is 2 ezer lovas. Mind hiába! Neki buknia kellett s kegyetlenkedéseiért lakolnia. Mert ekközben nyakára tolultak a vaskapun a török s Töröcsvárnál a tatár és oláh hadak, kik elől Báthory Gyula-Fehérvárból Kolosvárhoz, s innét Nagy-Váradra szökött; míg katonáinak legnagyobb része Bethlenhez pártolt, s a többiek eloszlottak. Erre a Kolosvárhoz gyűlt rendek október 10-kén Bethlen Gábort fejedelmökül köszöntötték. Báthory kevéssel a történetek után Szilasy János és Nadányi Gergely hajdúhadnagyok által Nagy-Váradon, hová szorultában vonult, orozva megöletett. Eltemette Ecseden. Benne a híres Báthory-nemzetség kihalt.

20. §. A Bethlenék.

Bethlen Gábor.

1613—1629.

Iktári Bethlen Gábor alattvalóinak benne vett bizodalját nem hogy meg nem hiúsította, de sőt egész erejével azon munkált, hogy országának valódi jótevő nemtője gyanánt tünjék föl. E törekvését hirdeti azon legszebb emberbaráti cselekedete, melylyel fejedelmi pályáját megnyitá, mikor a segítségére jött és ezen szolgálatuk fejében Aradot, Lippát és Jenőt nyert törökök által összefogdosott s rabságra hurczolandott keresztény foglyok közül 16 ezernek kieszközölte szabadságát. De hirdeti az 1614-ben Medgyesre hívott országgyűlés is, a hol míg egyfelől minden hitvallás egyházainak és iskoláinak helyreállításáról és föntartásáról gondoskodott, s közbocsánat hirdetése által népeit megnyugtatta: addig másfelől, mint érdemlék, kellő szigorral járt el mind Géczy irányában, kit folytatott cselszövényeiért a fogarasi várban kivégeztetett, mind a nagyváradi gyilkosok iránt, kik midőn vértettek díját követelék, a gyűlésből kivettettek és üldöztetésök közben fölkonzoltattak. Nevelé érdemeit azzal is, hogy a jezsuitáknak, ellenére az őket kitiltó országgyűlési végzéseknak, kolos-monostori egyházukat és iskolájokat 1615-ben visszaadta.

Míg a béke szilárdításán s a rend és közigazgatás biztos megalapításán enynyi hévvel és enynyi jóakarattal buzog, azonközben a II. Ferdinánd-, német-római császár- és magyar királylyal meghasonlott cseh és morva rendektől, nem különben a magyar uraktól is bizodalmasan fölkereték: ölelné föl ügyöket, és a protestáns vallást pártolása alá vevén, emelné ki ezt fenyegetett helyzetéből. Bethlen, ki siker esetében saját hatalmának öregbítésére is kedvező alkalmat látott e meg-

keresésben, ovatosan bár és némileg kétkedve, rászánta mégis magát a kényes vállalatra, kivált miután bizonyossá tétetett, hogy az összes Felső-Magyarország zászlai alá sereglendik. És a biztató szavak nem voltak puszta csábító hangok. A mintegy 18 ezernyi hadtest, melylyel Bethlen 1619-ben Erdélyből kiindult, szemlátomást gyarapodott úgyanynyira, hogy kevés idő multán már 40 ezer főnyi sereggel rendelkezhetett. S miután még a hadi szerencse is hozzá szegődött: nem csak Kassát, Nagy-Szombatot és Pozsonyt ejtette sebtében hatalmába sok más várossal együtt, hanem még a magyar szent koronát s egyéb jelvényeit is a királyi méltóságának. E fényes eredmény Bethlen feleit oda bátorítá, hogy ezek őt Kassán Magyarhon fejedelmének, később pedig 1620-ban Besztercze-Bányán, meg nem egyezhetvén Ferdinánd biztosaival, magyar királynak is kikiáltották. E megtisztelő bizalom jól esett ugyan a fejedelemnek, de azért megkoronáztatását állhatatosan ellenezte, és csupán választott magyar királynak irta magát.

Hasonló szerencsével foglalta vissza a beállott 1621-dik évben mindazon várakat és helyeket, melyekből hadnagyi itt-ott kivettettek; de Pozsonnyal ezuttal hiába vesződött. A helyett tehát, hogy ezt sikertelenül vívatná, hadait Morva- és Ausztriára küldötte, maga pedig a Nagy-Szombatban megismert s igen kedves emberévé vált Káldy György jezsuita, a szentírás nagytudományú fordítója által Ferdinándnak jelentette, hogy a békekötéstől nem idegen. Bethlen ezt annál tanácsosabbnak vélte részéről, minélinkább belátta, hogy a csehek legyőzetésének hírére a magyarok is ingadoznak. A mit a fejedelem szándékolt, az 1622-ben Nikolsburgban e következő föltételek alatt csakugyan létre hozatott: 1. Bethlen lemond a királyi címéről; a koronát s az ehez tartozó egyéb ereklyéket, a Dunán túl és innen általa elfoglalt megyéket, városokat, erősségeket visszaadja; a foglyokat díj nélkül szabadon bocsátja. 2. Ferdinánd Bethlent német birodalmi fejedelemmé nevezi; Opolt

és Ratibort Sziléziában reá szállítja, s általa, ha gyermek nélkül hal el, öcscsére Bethlen Istvánra; Abaújt Kassával, Bereget, Zemplént, Borsodot, Szabolcsot, Ugozsát és Szathmárt, életének idejére szóló birtokul, kezében hagyja. A hét megye birtokán kívül pedig a munkácsi, ecsedi és tokaji várak és uradalmak örök jogon Bethlenre szállanak; ezen várak- úgy a többieknek is jó karban tartására a német birodalmi segédpénzekből évenként 50 ezer forint járandván ki*).

Ámde az e pontokra fektetett béke csak pillanatnyi volt. A német fejedelmek unszolásai, a protestánsok még mind meg nem szüntetett zaklatásai, de főleg a nikolsburgi békének teljesítettlen volta, Bethlent újra a csatasíkra szólíták, s törökök és tatárok által 80 ezer főre növesztett sereggel 1623-ban Kolosvárból meg-meg Magyarországra indult. Hadjárata most sem hozott rá szégyent; de mivel a török és tatár hadak Morván, Ausztrián és Stájeron túl menni vonakodtak, s a német fejedelmek ígért segédkedései is elmaradtak: Bethlen a főnebbi békeszerződés némi módosítása után 1624-ben a fegyvert ismét letette.

Bethlen, ki első nejét, Károlyi Zsuzsannát már előbb elvesztette, komolyan kezdett ez idő alatt azon gondolkozni, hogy Europa valamelyik uralkodó-házának sarjadékával házasságra lép, s 1626-ban össze is kelt Katalinnal, a brandenburgi választó-fejedelem leányával. A Kassán üllött királyi fényű menyekző ritkította mását. Lefolytával Bethlen harmadszor is fegyverhez nyult, czélja levén a protestáns vallás mindenoldalú biztosítását Ferdinándtól kierőszakolni. De mert szerencséje kevésbbé mosolygott: az 1624-ki békeszerződés megújítását elégelve, házi körébe vonult, és itt, miután nejét Katalint az erdélyiek által fejedelemnőnek választotta, és melléje kormányzóul István öcscsét rendelte, 1629-

*) Szalay. U. o. IV. kötet. 542—3. II.

ben vízkórban meghalt, s Gyula-Fehérvárott eltemetett.

Bethlen uralkodását sok tekintetben megilleti a nagyság: rendet hozván be a közigazgatás minden ágába s fegyelmet a hadsereg közé, majd meg a mezőgazdasáts s főleg a bányaiparnak adván tetemes lendületet. Józanságának szóló tanuja a vallási türelem, mely anynyira megvolt benne, hogy evang.-református létére a jezsuitáknak nem csak Gyula-Fehérvárott és Kolosvártt engedett szabad működést zárdáik- és iskoláikban, hanem még segedelmezte is őket, hogy Karánsebesen társházat építhessenek. Tudomány-szeretetének pedig ma is áll emlékoszlopa az általa és az ország rendei által 1622-ben királyi bőkezűséggel alapított evang.-reformátusok nagy-enyedi főiskolájában, melyet eredetileg Gyula-Fehérvárba helyezett, de 1658-ban a tatárok elpusztítván a várost s benne a tanodát is, ez időtől az ifjúság 1664-ig Kolosvárra huzódott, a mikor I. Apaffy Mihály Nagy-Enyedre költöztette a kollegiumot, hol, mint állandó helyén, mainapiglan is virágozik.

Katalin. 1629—1630.

Brandenburgi Katalin iránt igen kemény föltételek alatt kötötték le az erdélyi rendek hűségöket. A többek között: hogy a közügyekre vonatkozólag mindenben a kormányzó Bethlen István és a rendek által választandó 12 tanácsos meghallgatásával és egyezésével járjon el; hogy a római katolika, két protestáns és unitária hiten levők vallásgyakorlatát semmiben se akadályozza; hogy a rendek jogait és kiváltságait szentül megtartsa. Sőt azt is meg kelle igérmie, hogy ha a közbéke és ország érdekei úgy kívánják, kész a fejedelemséget is letenni és Erdélyből kiköltözködni.

A fejedelmi hatalom e rendkívüli megszorításának oka az országnagyok azon bizodalmatlanságában gyöke-

rezett, melylyel ezek Katalin irányában a miatt viselkedtek, mivel azt vélték benne észrevenni, hogy a kegyébe vett s vele majdan összekelendő Csáky Istvánra szándékozik a fejedelemséget szállítani.

A kiméletlen bánásmód, melyben Katalin részesült, megosztá a medgyesi, majd meg a kolosvári országgyűlések tagjait, és a felek vitája egészen az elkeseredésig ment. Ámbár pedig a rövidet az erőtelen kormányzó húzta, a ki is Rákóczyban kereste a fejedelelnő pártfelekezete ellen támaszát: Katalin mégsem volt tovább a fejedelemségben marasztalható, hanem önkényt letévén azt, először Fogarasba, utóbb pedig magyarhoni birtokaiba vonult; de a midőn ezeket is részben elvesztette s részben eladta, és e közben a katholika hitvallásra is áttért, szüleihez távozott, s 1639-ben Ferencz Károly szász - lauenburgi herczeggel házasságra lépett.

Bethlen István.

1630.

Még Katalin nem vált volt meg a fejedelemségtől, midőn az annak védelmére kelt párt által sokképen megtámadott és szorongatott kormányzó Bethlen István, nem látván erejét elégségesnek az ellenfeleivel való diadalmas megküzdésre, István nevű fia és veje Zólyomy Dávid által Rákóczy Györgyöt a fejedelemséggel megkínálta és ennek elfoglalására fölhevta. Rákóczy készséggel hajlott a biztató szóra, s bihari, krasznai és közép-szolnoki hadakkal is környezve, már Nagy-Váradig érkezett. Ámde a fejedelmi székről ezalatt leköszönt Katalin helyébe, mindjárt a lemondás után, nem a közelben levő Rákóczyt, hanem Bethlen Istvánt ültette a rendek többsége, mint a ki erdélyi úr, és a ki a török pártfogására is inkább számot tarthat. E véletlen fordulatra Bethlen, megbánva hamarkodását, rögtön küldötteket indított fia és Zólyomy után, kik mind eze-

ket visszahíják, mind Rákóczyt hazatérésre birják. De ez a helyett, hogy a Bethlen küldötteinek kértére hajlana, a zarándmegyei nemességet és a hajdúkat hűségére eskette, s hadai szaporításával eléggé kimutatta, hogy fegyverrel is kész igényét érvényre emelni. És Rákóczynak e kemény magaviselete határozott. A polgári vérontástól irtózók ugyanis Bethlent arra vették, hogy a fejedelemséget új választás alá bocsássa. A gyűlés, melyben a versenyző fejedelmek ügye eldöntendő volt, Segesvárbán tartatott, a hol is Rákóczy György 1631-diki januárban csaknem egyhangulag Erdély fejedelmévé választatott. Bethlen Ecsedre költözött, és itt 1648-ban életét bevégezte.

21. §. A két Rákóczy György.

1. Rákóczy György.

1631—1648.

Arra, hogy az erdélyiek Rákóczy Györgyöt a fejedelemséggel megtisztelték, egyéb őt ajánló okok mellett, különösen befolytak a következők: 1. mert fia volt a néhai Rákóczy Zsigmond fejedelemnek; 2. mert Bethlen Gábor, mielőtt másodszor házasodott, őt szemelte ki utódaul; 3. mert nagy tekintélyben állott a magyar evang.-reformátusok és hajdúk előtt; 4. mert, mint még Bethlen Gábor hadnagya, sokoldalú ügyességének többször megbámult tanujeleit adta; és 5. mert dúsgazdag létére sokakat elkötelezett magának az országnagyok közül részént ajándékozásai, részént ígéretei által.

Mihelyt Rákóczy a fejedelmi hitet elmondotta, legottan követeket küldött Bécsbe és Konstantinápolyba, s IV. Murád által rövid idő múlva meg is erősítettett, de a bécsi udvarnál idegenkedéssel találkozott. Sőt II. Ferdinánd, ki Rákóczy megválasztását törvénytelennek nyilvánította, Eszterházy Miklós nádort oda utasította,

hogy Erdélyt vagy a magyar koronának visszaszerezze, vagy Rákóczyt a fejedelemségtől elüsse. A két ellenséges tábor Kálló és Rakamaznál csapott össze, s a fejedelem a győzelemmel együtt elismertetését is kiküzdötte, a hadakozó felek Kassán ily értelmű egyességben állapotván meg: Ferdinánd Rákóczyt Erdély s a részek fejedelméül ismeri; Rákóczy viszont fogadja, hogy soha ő fölsége, az ausztriai ház s az alatta levő tartományok ellen semmiféle szín vagy ürügy alatt fegyvert nem fog.

A mit így Rákóczy nagy bajjal elért, biztosítottván Ferdinánd részéről is a fejedelemségben, abból őt 1632-ben Székely Mózes, udvarhelyszéki főkirálybiró, fia az egykori hasonnevű választott-fejedelemnek, cselszövényeivel mindenképen ki akarta forgatni a töröknél. De Rákóczyt ezuttal sem hagyta el szerencséje; s míg ő itthon Székely bűntársaival végzett, azalatt követei elég ügyesek voltak Konstantinápolyban kieszközleni, hogy az ármányforraló Székely, ki a fejedelemséget magának szorgalmazta, a héttornyú várba vettessék.

1634-ben meg Zólyomy Dávidra nehezült Rákóczy sujtoló keze. E férfiú vakon rohant veszedelmébe. Mint főkapitánya a székelységnek, indulatos nagyravágyása- és elbizakodásában anynyira vetemedett, hogy nem csak az urak- és nemességgel érezte már önkényét, hanem magát a fejedelmet is tartózkodás nélkül sértegette, és az álladalomra nézve egyre félelmesebbnek mutatkozott. Rákóczy mellőzve a törvényes eljárást, s az országgyűlésileg bekövetkezendett helyeslés reményében, a nyughatatlankodót elfogatta, és csupa kegyelemből Kővárba záratta, a hol halálaiglan, 15 évig raboskodott, jószágainak pedig fölös részét a fejedelem magának eltulajdonította.

Sokkal félelmesebbnek tűnt föl mindezeknél ama förgeteg, melyet Bethlen István, a volt-kormányzó és kis ideig fejedelem, gyilkosságot elkövetett fia üldöztetése s erdélyi javainak lefoglaltatása miatt 1636-ban

zúdított Rákóczy ellen. A Bethlen ügyét fölkaroló török császár elejénte szépszerével kísérle Rákóczyt arra birni, hogy letévén a fejedelmi méltóságot, ezt Bethlennek engedje; de mivelhogy így nem boldogult, védecnze mellé fegyveres sereget rendelt, mely Szalontánál össze is csapott a Rákóczyéval, hanem mert legkisebb előnyt sem tudott a fejedelmi hadak fölött kivíni, mindkét fél tanácsosnak vélte kölcsönös békealkudozásba bocsátkozni. Ennek nyomán aztán Szászvárosban meg is alakult a fejedelem és török között ama nevezetes szerződvény, melyben míg egyfelől Bethlen István számára a mármarosai adó élete fogytaiglan biztosított; Bethlen Gábor fejedelemnek a gyula-fehérvári főiskola építésére hagyományozott kincse az erdélyi evang.-református egyházfőnök kezéhez adatott; és a pártosoknak bűnbocsánat engedtetett: addig másfelől világosan kimondatott az is, hogy Rákóczy Erdély törvényes fejedelmeül mindenkitől elismertessék.

Innentúl Rákóczy egészen a közügyeknek élt, higgadt mérsékletet s ügyes belátást tanusítván azoknak minden ágában. Nem kevésbbé gondoskodott arról is, hogy családjában a fejedelmi méltóságot állandósítsa, Ez érdemben hasonnevű elsőszülött fiát, kit már előbb nagy-váradi főkapitánynak tett s neki somlyai Báthory Endre leányát, a még gyengekorú Zsófiát is eljegyezte, az 1642-diki országgyűlésen utódaul választatta, és megerősíttetését a töröknél kieszközölte. E közben a magyarhoni protestánsok, mint hitrokont, folyton bujtották a fejedelmet, hogy sértett vallásszabadságuk mellett kardot kössön. De sokáig nem volt rávehető, hogy nyugalomból kimozduljon. Azonban az ezen ismételt unszolásokhoz járult személyes sértegetések, melyek ellene szórtattak, kiforgatták őt végre türelméből, s a svédek- és francziákkal szövetekezvén, miután Erdély kormányát György fiára bizta, 1644-ben Gyula-Fehérvárból Kolosvárho s innét fegyveres erővel Magyarhonba nyomult.

A rokonszenv, melylyel itt találkozott, új meg új hadi vállalatokra tüzelé Rákóczyt, s lassan-lassan Felső-Magyarországot III. Ferdinánd császár- és magyar királynak kezéről elütötte. E hatalmas föllépte- és szerencséjével a fejedelem nem csak a sürgetett vallásszabadságot vívta ki és 90 templomot adatott vissza a protestánsoknak, hanem magát illetőleg is, a Bethlen Gábor-féle békeszerződés följújtásán kívül, Tarczal és Regécz uradalmakat fiágon örökölhető joggal nemzetségének megszerezte.

Az ohajtott békét, mely alatt Rákóczy mind a hűtlenség gyanujával terhelt Szeben várost élesen megróta, mind Ferdinánd hasonnevű fiának koronáztatási ünnepélyénél György elsőszülötte által vezetett fényes küldöttséggel tisztelgett Prágában, bomlással fenyegette a töröknek a miatti nehezeltése, hogy a fejedelem a köteles évi adó fejében 15 ezer arany helyett csak 10 ezeret küldött Konstantinápolyba. A háboru, melyre Rákóczy makacssága készíté a török császárt, már kimondatott ellene, midőn a szultán 1647-ben meggyilkoltatta. E véletlen eset és hogy a perzsák meghasonlottak a törökkel, szerencsésen elhárította Erdélytől a könnyen keserűvé válандhatott ujjhuzás inségeit.

Mikor Vladiszláv lengyel király kimulása után Rákóczy abban fāradozék, hogy a boldogultnak helyébe magát emeltesse: 1648-ban hirtelen meglepte őt a halál s terveinek véget vetett. Teste nagyszerű gyászpompával temettetett el Gyula-Fehérvárott. Rákóczy Erdélyt és a részeket rend- és fegyelemben tartotta; az evang.-reformátusok számára több templomot építettet, iskolát nyitott s harangot ajándékozott. Kár, hogy kapzsisága által alattvalóival s különösen a rendek számsabbaival magát meggyölölte!

II. Rákóczy György.

1648—1657.

A már évek előtt megválasztott II. Rákóczy Györgyöt, midőn őt atyja halála után a rendek Erdély fejedelmi székébe ültették, hittel kötelezték le magoknak, hogy az ő előleges megegyezésök nélkül semminemű hadviselésbe nem bocsátkozik, és hogy a töröktől nem fog elállani.

Ez elébe irt föltételekből be kelle Rákóczynak látnia, mily hön áhítja az ország a békét és nyugodalmat. Ennekokáért, hogy a közohaj valósításához ő is tehetsége szerént járuljon, első teendőjeül nézte mind az atyja fukarsága és szigora által magokat megbántva érző rendeket részére nyerni, mind a három év óta fizetetlen adót Konstantinápolyba megküldeni, és e fölött még egyéb ajándékokkal is magát és a fejedelemséget IV. Mohamed rokonszenvére érdemesíteni.

II. Rákóczy György kormánylatának illetén kezdete örömmel töltött el kit-kit, s fejedelmében egy szebb jövődő magvainak elhintőjét látta az ország. Ez föl-kelté iránta az alattvalók tiszteletét és ragaszkodását úgyanynyira, hogy midőn 1652-ben a szépműveltségű Rákóczy Zsigmond, Györgynek testvéröcscse, himlőben meghalálozott, és e kórt maga a fejedelem is elkapván, miatta életveszedelemben forgott: a Gyula-Fehérvárba gyülekezett rendek uroknak Ferencz nevű hét éves fiát kiáltották ki utódaul, így akarván a fiú kegyelésével vigasztalására lenni az atyának, és az ez alatt megízlelt jóllét további élvezetét amannak megválasztásával folyamatban tartani.

Fellábadván a fejedelem nyavalyájából, a vele meghasonlott Lupuj moldvai vajdát 1653-ban megbuktatta, s helyét ennek István nevű korlátnokával töltötte be. Kevéssel utóbb meg Kosztán oláhországi vajdának kelt védelmére, kit a személyek (trák és bolgár gyaloghadak)

foglyul ejtettek és börtönbe vetettek. E garázda bérenczeket Rákóczy 1655-ben nem csak szétszórta, hanem orzott kincseiktől is megfosztotta, és a tőlök kinevezett álvajdát karóba huzatta. A fejedelem e két vitéz cselekedetével az erdélyiek szintén mint a külhatalmasságok előtt nagy tekintélyt szerzett magának, és a vajdák egyzersmint adófizetőivé lettek.

De ezzel meg is futotta a dicspályát, s a fényes derűre inentúl egyre sötétebb ború ereszkedett; mi anynyival inkább aggasztá Erdélyt, minél világosabb volt ennek lakói előtt, hogy a konoksága miatt vesztét sietető fejedelem őket is könnyen magával ragadhatja.

1656-ban történt, hogy Gusztáv Károly svéd király Kázmér János lengyel királyt háborúval fenyegetvén, mind a két ellenségeskedő fél Rákóczyra fordítá figyelmét s ezt magának a másik ellen szövetséges társul kérte. Szerencsés a svéd király lett, és a fejedelem a kozákokkal frigyesülve, 1657-ben Lengyelországra ütött, jóllehet a német és török császárok erélyesen rajta voltak, hogy őt vállalatáról lebeszéljék. Ámde Rákóczyval a hadviselés kedvező megnyílása minden tanácsot és feddést visszautasított, s előbb Krakót, majd megint, a svédekkel egyesülten, Varsót birta föladásra.

Hogy a dulakodást és a fejedelem által okozott tetemes károkat megtorolják: a lengyelek viszont Lubomirsky György vezérlete alatt jelentős sereggel rontottak Rákóczy magyarhoni birtokaira, s csak akkor vonultak ezekből ki, miután Munkácsot, Beregszászt, Szatmár-Németit és Szinyér-Váralját kifosztották és elhamvasztották.

Mindezek és annak érzete, hogy nem csak a dánokkal bajoskodó svédektől hagyatott el, hanem a kozákok is különváltak tőle, oly kétségbeesett állapotba hozák az osztrák-lengyel és tatár hadaktól szorongatott Rákóczyt, hogy ez, visszabocsátva a gazdag zsákmányt is, nem anynyira békét mint kegyelmet volt kénytelen

a lengyelektől kikönyörögni és alig 300 vitéz kíséretében kudarczczal hazatérni; a gyönyörű hadsereg pedig, melynek élén lengyel hadjáratára kiindult, majd a csatatérekén hullott el, majd a Visztulába veszett, majd a tatárok rabságába jutott. Ez utóbbi szerencsétlenek között volt Rákóczy főhadvezére Kemény János is. A fejedelem visszaérkeztekor Erdély, mint egy bánatos anya, országos gyászt öltött fiai virágának ilyenképeni elveszte és temetése fölött.

A keserűség pohara azonban, melyet Rákóczynak ki kelle ürítnie, csak akkor telt meg igazában, mikor a Gyula-Fehérvárba gyülekezett rendek előtt a török szultánnak egy oly tartalmú levele olvastatott föl, mely a hűbéres fejedelmet, makacssága miatt, méltóságától elejtettnek nyilvánította, és a mely kötelességökké tette az országos képviselőknek, hogy új fejedelmet válaszszanak.

22. §. Rhédey Ferencz, Barcsay Ákos és Kemény János.

Rhédey Ferencz.

1657—1658.

A török császári parancsnak engedő erdélyiek, míg egyfelől Rhédey Ferenczet, mármarosai főispánt, fejedelmökül megválaszták, azalatt másfelől azt is elhatározták ugyanazon gyula-fehérvári gyűlésekben, hogy Rákóczy ügyében esdeklőleg fognak a szultánhoz járulni, és ezt, hacsak lehetséges, a kegyvesztett iránti kiengesztelődésre bírják. Ez volt oka, hogy az új fejedelemmel megfogadtaták, miszerént, ha Rákóczyt a török udvarral sikerülend kibékítniök, Rhédey kész a fejedelmi méltóságról leköszönni. E végzésbe színleg Rákóczy is beleegyezvén, magyarországi jószágaiba vonult, innét munkálva őmaga is, noha hiába, mind Konstantinápolyba, mind Budára küldött követei által sorsának jobbra fordításán.

De mert ez őt czéljához nem vitte, és mert az

is tudomására esett, hogy Nagy-Várad, Jenő, Szamos-Újvár és némely más várak kapitányai az új fejedelemnek hódolni vonakodnak: 1658-ban Rákóczy fegyveres erővel Erdélybe nyomult, és a medgyesi országgyűlést rávette, hogy Rhédeyt elbocsátván, a rendek őt ismerjék törvényes fejedelmöknek.

A dolgok ez állásában Rhédey, a jámbor, letette ugyan méltóságát, s így ennek részéről legkisebb oly nehézség sem merült föl, mely Rákóczyt a fejedelmi szék ismételt elfoglalásában akadályozta volna; hanem annál több a török császár részéről, ki, a mint a történekről értesült, a budai helytartó-basának legottan parancsolatban hagyta, hogy Rákóczyt Erdélyből kikergesse. S az engedelmes szolgában nem is hiányzott az akarat, ura rendelésében híven eljárni, csakhogy tehetsége nem volt, mert Jenő és Lippa között Rákóczy teljes győzedelmet vett rajta, elejtván az egri és esztergami bégeket is.

E diadal után nem sokára a Drinápolyból ellene jövő török nagyvezírt Köprilit engesztelő levéllel kereste meg Rákóczy, sőt a hatalmas sereg élén közeledőnek elébe követséget is indított, de minden siker nélkül. A háboruskodás megkezdett, s míg Köprili a nagyfontosságú Jenő végvárat vívta és bevette, azonközben a krimi tatárok, a szilisztriai basa s a moldvai és havasalföldi vajdák Erdély határánál termettek, ezt bármily perczben átlépni készek. Rákóczy, nem bizván erejében, félelmes ellenei elől magát a bérczek és erdők rengetegeibe vonta, szabad tért engedve a bodzai szoroson áttört tatároknak, hogy vérmunkájokat: a fosztást, dúlást, égetést és mészárlást kényök-kedvök szerént megkezdhessék és folytathassák. Százezer lakos gyilkoltatott meg általok, vagy rabszjira fűzetett. Brassón és Szebenen kívül, melyek közül amaz 30 ez 15 ezer tállérral váltotta meg magát, a tartomány majdnem valamenynyi főbb városa üszkők martalékává lett. Gyula-Fehérvárott a fejedelmi csarnok, a főtemplom, s Bethlen nagyszerű

művei: a collegium és könyvtár elhamvasztattak. Torda, Maros-Vásárhely idomtalan kőhalommá változtak. Kolosvár külvárosai elégték, a belső város százezer talléron kegyelmet vásárolt magának *).

E szorult és inséges helyzetökben az erdélyi rendek Barcsay Ákos követők által kegyelemért könyörögtek a nagyvezírnél, a ki hajlott is azt császári ura nevében a kérelmeseknek magadni, ha, némely egyéb követelése mellett, Erdély a szokásos 15 ezer arany helyett évenként 40 ezer aranyat fizet, s ha Barcsayt fejedelmének ismeri. És az illetők, bármily terhelőnek tünt is föl előttök amaz első túlcsigázott kikötés: ígértek mégis mind annak, mind a föltétel többi pontjainak elvállalására, csakhogy ily áron is békéhez juszanak.

Barcsay Ákos. 1658—1660.

Mihelyt Barcsay Lugost és Karánsebest a törököknek megnyitotta, s a béke föltételeinek pontos teljesítését a vele volt küldöttség megfogadta: Köprili azonnal mind a tatárokat visszaparancsolta telepeikbe, mind őmaga is Konstantinápolynak váltott, egyedül Musztafa béget hagyván, mint kapucsi basát, Barcsay mellett, hogy ezt fejedelmi székébe iktassa, s az adót és hadiköltségeket az erdélyieken fölhajtsa.

Erre Barcsay Ákos, eddig Hunyad vármegyének főispánja, 1658-ban Segesváriba országgyűlést hirdetett, melyben a megjelent rendek csak azon megszorítással ígértek új fejedelmőknek hűséget, hogy szabad legyen nekik azon esetben tőle elállaniok, ha Rákóczyt a szultán megint kegyelmébe venné. A mibe Barcsay ezuttal beleegyezett, hogy a fejedelemséget csak ideig-

*) Szalay L. U. o. V. köt. 28. l.

lenesen viseli: azt a maros-vásárhelyi gyűlésen egy hónap után már visszavonta, s ezt Rákóczyval azonnal tudatta is.

Mind ez, mind az 1659-ki Szász-Sebesben tartott országgyűlés azon határozata, melynél fogva Rákóczy minden jószágától megfosztatott, anynyira keseríté az ekképen megrótt volt-fejedelmet, hogy az a nyilvános ellenségeskedés terére sem irtózott versenytársa ellen kilépni, bármint belátta is, hogy erőszakos tétével újból fölszaggatja az ország sebeit, melyeknek pedig már némileg enyhülni kezdettek sajjásai. S hogy szándékát foganatosítsa, Magyarhonban toborzott hadaival a Szilágyságon át merészen benyomult Erdély földére. Barcsay nem bizván erejében és seregét is bomladozni tapasztalván, a Keresztesmezőről, hol eddig gyűlésezett és táborozott, előbb Dévára, s néhány nap mulva Temesvárra, az itteni török basához sietett, innét szorgalmazván a szultántól visszahelyeztetését a fejedelmi méltóságba.

Ezalatt Rákóczy Maros-Vásárhelyre gyűjté az ország rendeit, s tőlök megint fejedelmül ismertetvén, mindenképen azon volt, hogy főleg a bécsi udvartól gyámolítást nyerjen; hanem míg ebben munkálkodék, azonközben a törökök egészen Várhelyig hatoltak, s itt széthányván az ellenök szegzett fejedelmi hadakat, Rákóczyt szászvárosi táborából Gyula-Fehérvárba futamtatták, de a honnét ez nem sokára Kolosvárra huzódott.

Alig vonultak azonban ki az országból téli szállásaikra a törökök, Rákóczy legottan ostrom alá fogta Szebent, remélvén, hogy az 1500 törökkel ide beült s mindenkitől meggyűlölt Barsayt magamegadásra kényszerítheti. Noha pedig mitsem mulasztott el, hogy céljához jusson: hasztalan volt mégis minden törekvése, s miután 1660-ban mindjárt tavasz nyiltával a törökök ismét jelentkeztek, Rákóczy merőben fölhagyván a vívással, Kolosvárra tért vissza, s Kapus és Gyalu között tábor

járatott, eltökélve levén, a lassú bár de annál biztosabb léptekkel közeledő törökökkel itt megmérkezni. Az ütközet május 22-kén csakugyan meg is történt, s Rákóczyra nézve a legszerencsétlenebb kimenetellel, mint-hogy serege leveretett, tábora földulatott, és őmaga is, négy sebet véve, csak nagy ügygyel-bajjal hurczoltathatott ki a bizonyos veszedelemből.

Szajdi Amhád, a budai basa, ki e hadjárat alkalmával főparancsnokoskodott, rakásra hordatta a magyar fejeket, szokott módon kitömette és Drinápolyba küldötte, hol görögök és örmények által kopjákön körülhordoztattak s a nagyvezír lábai elé vettek. A véresszájú aggastyán paripáját a garmadára ugrasztotta, s pribékei az utczákon felejtették a három ezer fejet, étkül a kutyáknak *).

A diadal után a török fővezér, bevárván a Szebenből jövő Barsayt, ezzel együtt indult meg Rákóczy további üldözésére, előbb azonban kemény sarczot róván Kolosvárra, melytől Linczigh, e városnak sokéremű királybirája, hős lélekkel ügyekezett a végveszélyt elhárítani. Útközben értesült a basa Rákóczynak Nagyváradon történt haláláról, hova őt hívei vitték, és a mely város és erőd felé most Szajdi Amhád tartott, hogy ezt is török főnhatóság alá hajtsa.

Barsaynak távolléte alatt testvérei Endre és Gáspár fék nélkül garázdálkodtak Erdélyben, s különösen Rákóczy hívein, köztök a székelyeken irgalmatlanul kegyetlenkedtek; sőt Gáspár a Nagy-Várad eleste után hazatért fejedelem által Segesvárra hívott országgyűlés közben is embertelenül dühöngött Csik- és Háromszék föllázadt lakosain, legkevésbé sem gyanítván, hogy ezzel csak Kemény János előtt egyengeti az utat a fejedelemségbe való juthatásra. Minél bizonyosabb volt ugyanis ez, hogy a székelység rokonszenvére bizton szá-

*) Szalay L. U. o. V. köt 42. l.

míthat, és hogy Barcsay közutalat tárgya az országban: annál bátrabban lépett be Magyarhonból Erdélybe, és vetélytársát annál kevesebb bajjal s rövidebb idő alatt szorította ki méltóságából.

K e m é n y J á n o s .

1661.

Kemény János, II. Rákóczy György egykori főhadvezére, kiváltván a tatár fogságból, hol két év-nél tovább nyomorgott, nejének magyarországi birtokai-ban élt. Innét a Rákóczy-párt és székelység által Erdély fejedelmi székébe hivatván, azt, miután Barcsay 1660-nak végnapján leköszönt, szerencsésen el is foglalta. Ezután első gondja volt, megválasztatását a török császárnak tudtul adni s tőle elismertetését kérni. De mert követe sikertelenül járt: I. Lipót császár- és magyar királyhoz folyamodott oltalomért. Ez Barcsaynak okul szolgált Kemény ellen a törököknél áskálódni s ezek segélyével őt megbuktatni. Minél bizonyosabbá lett erről s Barcsay egyéb fondorlatairól Kemény, annál könnyebben volt rávehető, hogy magát legelőbb is bel-elleneitől, a Barcsayaktól megszabadítsa. Innét lőn, hogy Barcsay Endrét Fogarasban fölakasztatta, Ákost pedig a letett fejedelmet, Görgényben őrizet alá helyezte, s később, midőn Kővárba kísérteté, útközben Répa nevű falunál orgyilkosok által a szekeret megrohantatta és vetélytársát megölette. A sebektől össze-visszaroncsolt tetemet a répai lakosok a helység pelengére melletti verembe takarították.

E szigora azonban mitsem segített Kemény állásán, ki ellen a törökök előhada már Erdély széleinél jelentkezett, és a ki Ali elől, mihelyt ez török-tatár táborával Hátszegen megtelepedett, nem csak hátrálni, hanem, mert az őt üldöző tatárok szüntelen nyomaiban jártak, a mármarosi bérczeken át Magyarhonba volt kénytelen menekedni.

Kemény eltüntével ismét beállottak Erdély szomorú napjai, s a tatárokat követő Alinak lépteit mindenütt egetverő jajveszékeltetés, hamu és vérpatak jelelték. Szászváros és Szász-Sebes fölgyújtják, Gyula-Fehérvár elpusztítva, Besztercze és Maros-Vásárhely környéke siralmasan fölperzselve, az aggastyánok meggyilkolva, s a mindkét nemű fiatalok rabszíjra fűzvék! Egyedül a szászok néhány erősített városa mutatott még némi kis életszint és egy-egy félreeső vidék, de a melyek Ali fenyegetőzéseire szintén meghódoltak. Erre Petki Istvánt, Kemény tanácsosát s Csik-, Gyergyó- és Kászonszékek főkapitányát Ali megkínálta a fejedelemséggel, melyet az el nem fogadván, a dühösségre lobbant török hadvezér Maros- és Udvarhelyszékeket elhamvasztatta, s miután a fejedelmi méltóság önkényes elvállalására az országnagyokból senki sem akadt: maros-vásárhelyi táborában, a szászok ajánlatára, Apaffy Mihályra erőszakolta azt.

Kemény és Montecuccoli Rajmund, Lipót főhadvezére, ekkor már Kolosvár előtt táboroztak mintegy 18 ezer magyar-német haddal, melyet Ali ellen épen nem tartván Montecuccoli elégségesnek, s az őszi esőzések is megeredvén, a helyett, hogy az ütközetet javalló Kemény sürgetéseire hajtana, Szamos-Újvárbá, Bethlenbe, Kővárba és Kolosvárba őrseget vetve, Zsibó felől az országból kiment; Kemény maga is, miután a császári tábornok elhatározását seregének értésére adta, hasonló cselekedvén.

De Ali sem igen késedelmezhetett az idő megnehezedeése miatt. Azonban, mielőtt téli szállásra vinné embereit, az erdélyieket ismételve fölszólítja, hogy Apaffyban ismerjék el fejedelmöket. Ezt a székelyek kereken megtagadták, úgy győződven meg, hogy a mit Kemény nekik ígért, a segedelemre nézve szavát be is váltandja. Hanem míg ez hadaival és néhány ezer némettel közeledett, azalatt főleg a csikiak már megrabolattak és fölégettettek.

Jóllehet tehát Kemény ezuttal megint visszahuzódott, de ezt csak a végett tevé, hogy alkalmas időben újra előálljon, mit bekövetkezettnek is hitt, mihelyt megtudta, hogy Ali összes seregével Temesvárhoz és környékére szállott, alig hagyván hátra 2 ezer főnyi dandárt Apaffy oldalánál. Fölkerekedék azért nagy elszántsán, s nem törődve az idő zordonságával, a Medgyesről Segesvárhoz átment Apaffyt megrohanta. Ámde az épen jókor érkezett török segítség erőt vett Keményen, s 1662-ben Nagy-Szöllösnél megveretvén, ő maga is a csatamezőn maradt.

23. §. A két Apaffy Mihály.

I. Apaffy Mihály.

1661—1690.

A természeténél fogva szelid, s a tatár fogság által is, melybe szerencsétlen elődével együtt jutott, tetemesen megviselt Apaffy Mihály, a mint vetélytársától menekült, mindjárt oda törekedett, hogy Lipót az erdélyi várakban levő őrhadainak kiharcolására bírja, ezzel is eltávolítani czélozván az ürügyet, mely alatt a törökök Erdély zaklatását továbbra is folytathatnák. Mivel pedig ilyenképen nem boldogult, s a Kemény-felekezetiek is folyvást makacskodtak őt fejedelmökül ismerni: a kénytelenség és Kucsuk basának, ki a szöllősi ütközetet is eldöntötte, a szultán nevében tett azon meghagyása, hogy a német őrseget fegyverrel is kivesse az országból, Apaffyt arra vették, hogy erőszakhoz nyúljon. Az első ostrom, melyre a törökökkel egyesült fejedelmi hadak vállalkoztak, Kolosvár ellen intéztetett. De minthogy az itteni őrcsapat vitézségén megtörött a támadók minden erőfeszítése: a törökök újból rablás- és fosztogatásnak estek, s több vidéken oly dulakodást vittek végbe, hogy Apaffy fölhíva érzé magát

a szultánhoz folyamodni, kérve ezt, hogy megeléglévén a sok csapást, katonáit Erdélyből rendelje ki, mi 1663-ban csakugyan be is következett. Nem sokára ezután a német őrsereg is, mely visszatartott zsoldja miatt tisztei ellen föllázadott, ruhát és pénzt nyerve Apaffytól, ennek hűségére áttért.

A béke és nyugalom (mely alatt a vallásuk miatt háborgatott örmények, Apaffy engedelmeiből, 1672-ben Moldovából Erdélybe telepedtek,) e szerint meg-meg föl kezdett mosolyogni az országban, s nem is háborítá meg azokat jó ideig semmi jelentősb esemény; mert noha a tatár hadcsapatoknak Erdélyen keresztül tett Magyarhonba való huzódásai szomorú nyomokat hagytak is magok után; noha Bélydy Pál állítólagos vádaskodása, melyet a töröknél a fejedelem ellen emelt, új förgeteg kitörésével rémítette is a lakosságot; és noha néhány magyarországi helyet, melyek előbb Erdélyhez tartoztak, Lipót kezeiből erőhatalommal is ki akart csikarni Apaffy: mindez korántsem volt képes általános zavart és nyugtalanságot előidézni, s csak is, mint fölvilanó tűnemények, azoknak okoztak kisebb nagyobb kellemetlenséget, kik általok közvetlenül érintve voltak. Sőt azon segélyadás is, melyet Apaffy a Lipót ellen fölkelt Tököly Imrének nyujtott, de a melyet ennek megveretése után ismét visszavont, inkább csak a miatt emlékezetes, hogy az erre készülődő fejedelem, mielőtt Magyarhonba távoznék, öt éves hasonnevű fiát utódaul választatta, s melléje hat tanácsost rendelt, kik távollétében az országos ügyeket kezeljék.

Annak láttára, hogy a törökök hatalma Magyarhonban mindinkább szűkebb körre szorítottatik s hosszantartó rémuralmoknak e drága hazában nem sokára elkonduvand végórája, Erdély is egyre szabadabban kezdett lélekzeni úgyanynyira, hogy, elfordulva a török védelemtől, 1685-ben Apaffy az ő egyezkedési kísérleteivel világosan kimutatta szándékát Lipóthoz közeledni.

E készségét a fejedelem még jobban bizonyította 1687-ben, mikoron a magyar-német hadak élén Erdélyben megjelent Károly lothringeni herczeggel oly értelmű szerződésre lépett, mely a tartománynak visszakerülését a magyar koronához hatalmasan elősegítette.

Az elejénte csak titokban tartogatott szerződés alapján 1688-ban Karaffa Antal, a császári hadak fővezére, Apaffyval és a rendekkel Lipótot és örököseit már Erdély véduraiul is elfogadtatja, s velök teljesen lemondot vala minden érintkezésről a török udvarral; nem csak, hanem ez egyesség következtében a császári hadak előtt minden erődített helyet is megnyitott. E dolog fölötte bántá Brassó polgárait, s azonkívül, hogy ingerültségökben a városi tanácsot bebörtönözték, egyzersmint a császár és magyar király katonái ellen is fegyverrel állottak síkra. Azonban Veteráni tábornok erőt vevén a lázongókon, az egész zürzavarnak az által vetett véget, hogy a három nemzet biztosaiból alkotott törvényszék határozatánál fogva a főbb bünösöket halállal bünhesztette, a többieket meg hűségükre kötelezte.

Apaffyt Fogarason, a hol épen gyülesezett, 1690-ben ragadta ki a halál ez életből. Almakeréken eltemtetett.

II. A p a f f y M i h á l y . 1690—1699.

Alig hunyt és síroltatott el Apaffy: a bekövetkezett fejedelmválasztás azonnal két részre osztá az ország rendeit. Voltak, kik Tököly Imréhez hajoltak; mások meg, s ezek jóval számosabbak, az ifju Apaffy Mihály fölemelésén buzogtak, mint a kit már atyja életében egyszer fejedelmökül ismertek. Ámde míg ezek Lipót válasza után sovárgva várakoztak, azonközben Tököly, egyike az elégedetlen magyaroknak s a két testvérházában temérdek baj- és nyomorúságnak okozója, a

török császártól Erdély fejedelmévé neveztetvén, hatalmas török, tatár és oláh hadaktól támogatva, a törcsvári szoros mellett az országba rontott, s az elébe tolt erdélyi és lipóti egyesült seregeket 1690-ben iszonyuan megverte, maga Teleky Mihály is, a honi csapatok fővezére, halva maradván a csatatéren, Heissler pedig és Doria, a német császári dandár főnökei, több más tisztársukkal fogságba esvén.

E nevezetes csata után Apaffy hívei fejedelmökkel együtt Kolosvárra vonták magokat, s Bethlen Miklós követők által Lipótot megkeresték, kérvén azt, hogy választottukat a fejedelemségben ne késsék megerősíteni s hathatós segítyezésével gyámolítani. A győzelemittas Tököly ellenben, kísértetve seregétől, Szeben felé tartott, s Keresztényszigetre országgyűlést hívott össze, melyben pártfelei által fejedelemnek kiáltatván, e méltóságba egész ünnepélyességgel be is iktattatott. De a dicsfényt, mely őt körülfolyni látszott, csakhamar eloszlatta bádeni Lajos, Lipót hadvezére, kiszorítván Tökölyt Erdélyből, a hová azután, Veteráni szemes örökődése miatt, bármint ügyekvett is, soha többé vissza nem térhetett.

A béke helyreállítását nyomban kísérte Lipótnak várva várt oklevele, melyet 1691-ben a Fogarasban gyűlést ülő országos képviselők nem csak örömmel és köszönettel vettek, hanem az itt jelenlevő Falkenheim Frigyes császári biztos kezeibe a hódolati esküt is mind magok letették s írásban is benyujtották, mind egy végzésükben határozták, hogy az e hazában lakó mindenmű szabadsággal bíró rendek hasonló cselekedetre köteleztessenek. Mivel pedig Apaffy, kiskorusága miatt, a fejedelemség igazgatására elégtelen volt: elhalasztatván ennek megerősítése, egy királyi kormányzék alapítatott, melynek élére, mint kormányzó, 1692-ben a rendektől ajánlott losonczai Bánffy György Lipót által kegyelmesen ki is neveztetett.

1694-ben Apaffy gyűrűt váltott Katalinnal, Bethlen Gergelynek leányával; nászát azonban csak Bécsből hazatérte után ülhette meg, hová azon különféle ármánykodások következtében kísértetett, melyek ellene szövetek, s melyeket tetézett ama gyanú is, mintha ő és a rendek titkos értekezletbe ereszkedtek volna a török szultánnal. Ez utóbbi ráfogás bármily terhelőnek tűnt is föl Apaffyt illetőleg Lipót előtt: az ez érdemben követül eljáró Bethlen Miklós elég ügyes volt mégis azt rosza-karó rágalomnak mutatni ki s küldőitől a súlyos vádat szerencsésen elterelni. De a mint 1696-ban a török hadjárat újból megnyilandott, Apaffy mindemellett is nem csak szemmel tartatott, hanem később meg-meg Bécsbe kísértetett, a hol, 1699-ben végkép lemondván Erdélyről és fejedelmi címéről, s ezért a római szent birodalom hercegeét, 12 ezer forintnyi évdíjjal nyervén, 1713-ban örökös nélkül meg is halt, s Almakeréken eltemettetett.

24. §. Átnézete e korszaknak.

Széttépvén az események erőszaka ama köteleket, melyek a két magyar hazát századokon át benső, a legbensőbb testvéri viszonyban tarták, s kiszakítván egyiket a másik karjaiból: Erdély legottan az önálló nemzeti élet szinterére lépett. Igaz ugyan, hogy a gyámkart, melyet a török császárok nyujtottak, elfogadta: de annak többé kevésbé érezhető nyomása alatt is elég figyelemre méltó mozgáskört tudott magának biztosítani mind kül-, mind és főleg belviszonyaira nézve; s mindvégig képes volt azt eszközölni, hogy, a hűség föltételei mellett, független közjoggal és szabad kormányzással birjon.

Egyébiránt, e fejedelmi korszaknak is megvannak fény- és árnyoldalai; megvannak férfiai, kik előtt lelkesedéssel telik el s tiszteletteljes bámulattal hajol meg, — és a kiktől megvető undorral fordul el az utónem-

zedék, amazokat a honfíui erények példányaiul nézvén s követésökre buzdulván, ezeket pedig, mint aljas fondorkodókat, véreik sarczolóit s magán érdekeik hajhásoít, megutálván. —

A minek magvai még az előbbi korszakban kezdettek elhintetni, értve a hitújítást, az a fejedelmek kormánya alatt anynyira kifejlett volt, hogy Luther tanait a magyarok és székelyek közül is számosan, a szász nemzet pedig mondhatni egyetemesen elfogadván, 1545-ben Medgyesen az első zsinatot is megtartották. — Azonban, mivelhogy a magyarok és székelyek utóbb Kálvin tanaival inkább rokonszenveztek, s e szerént az ágostai vallás követésével föl hagyva, a helvét vallásra állottak át: 1564-ben a két protestáns hitvallás egymástól egészen különvált, s mindkettőnek szabad gyakorlata 1565-ben ismételve kimondatott. — Ugyanezen időtájban Blandrata György, János Zsigmond orvosa, és Dávid Ferencz, kolosvári hitszónok, Soczinnak (= Sozzini) hirdetéek tanait s ekként főleg a magyarok és székelyek között elterjedt unitária vallást megalapítván: 1568-ban a katholika, ágostai és helvét hitvallással ez is egyenjogúnak nyilvánított, s mint ilyen 1571-ben a törvényesen bevett vallás ok egyikeül újra megerősítettetett.

Ámde, daczára a vallási egyenjoguságnak, a hitújítás egész sulyával nehezedett ezen fejedelmi korszak alatt a katholika egyházra kivált az által, hogy ennek és a papságnak javai a kincstár számára lefoglaltattak, a községek csupán a Székelyföld katholikusként maradt részében birtak lelkészekkel, és a mi legfőbb, eltöröltetvén a püspökség, a katholika egyház másfél századon túl (1556—1715) csak is többnyire a szomszéd Magyarhonban tartózkodó püspökhelyettesek által kormányoztathatott.

E korszak végére esik (1697—1699) a görög nemegyesültek tömeges visszatérése is a kath. egyház

egyességébe; mire aztán a görög egyesült vallás is a bevettek közé iktattatott, s papjai a latin szer-tartású kath. papokkal egyenjogosítottak. Ellenben a görög nem-egyesült vallás, mint szintén a héber, inentúl is csak türettek. —

A nevelés- és iskolaügyek, noha útjukba a vallási egyenetlenségek, majd ellenséges hadjáratok egyszerű-egyszer hatalmas akadályokat gördítének, szépen indult lendületnek, sőt mondhatni, sokat ígérő virágzatnak is örvendettek, a mint ezt nyilvánvalóvá teszik a még ma is főnálló derék tanintézetek. —

Az irodalomnak is mindinkább szélesbedett eddigi szűk köre, mit a keletkező könyvnyomdák egyre nagyobb mérvben tettek lehetővé; így Brassóban 1534-től, Kolosvárott 1550-től évről évre jelentek meg latin, magyar és német nyelven fogalmazott különféle tárgyú nyomtatott munkák, a melyeknek számát a fejedelem által 1567-ben Gyula-Fehérvárott fölállított könyvsajtó is folyvást szaporította. A könyvnyomtatással a papirgyártás is fölkapott, s 1546-ban már működésben volt Brassóban az első papirgyár, mely elég csinos és jó papirt készített. —

A tudományok fejlődésével a művészetek, kereskedelem, kézműipar és bányászat szintén haladó lépést látszottak tartani. —

A mezőgazdaságot illetőleg, igaz ugyan, hogy abban e korszak folyama alatt valamely föltet-szőbb előrehaladás nem észlelhető: de a kukoriczának, mely Törökországból került ide, a miért is közön-ségesen csak törökbuzának mondatik, 1611-ben, — majd meg a dohánynak, valószínűleg I. Apaffy Mihály fejedelem idejétől általánosabban elterjedt természeté, az országra nézve valódi nyereményül nézhető.